

ПЕРЕКЛАД ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОВІСТІ ВОЛЬТЕРА "КАНДІД" І ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ПОЗИЦІЇ В. ПІДМОГИЛЬНОГО

Седлерова Аліна Ігорівна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються мовно-стилістичні особливості філософської повісті "Кандід" Вольтера та їхній переклад В. Підмогильним. Здійснюється порівняння перекладу В. Підмогильного з перекладами Ф. Сологуба та Р. Олдінгтона.

Ключові слова: переклад, філософська повість, іронія, мораль.

Найчастіше вибір перекладачем твору для перекладу не є випадковим. Перекладач обирає твір близький до власного стилю та переконань. В. Підмогильний ще з юних років був закоханий у французьку літературу, тому й обирав для перекладу твори улюблених письменників, перекладаючи їх, вчився й вдосконалював власну майстерність. Вольтер міг зацікавити В. Підмогильного своєю неповторною іронією та моралізаторством.

У вітчизняному та зарубіжному перекладознавстві існують різні погляди щодо можливості перекладу іронії. І. Алексєєва вважає, що для відтворення іронії в перекладі потрібно використовувати принцип контрастного зіткнення (порушення семантичної і граматичної сполучуваності, зіткнення лексики з різним стилістичним забарвленням) [Алексєєва 2001]. Деякі дослідники, зокрема К. Льєвуа та П. Шентьєс, досить скептично ставляться до можливості перекладу іронії. Інші ж, навпаки, зазначають, що вільний переклад, в такому випадку, дозволяє отримати бажаний результат, оскільки буквальний переклад може призвести до зникнення іронії [Stackelberg 1988]. Думки про неперекладність іронії вражають, якщо задуматися, що більшість іронічної літератури відома широкому загалу лише завдяки перекладам.

Переклад іронії складається з двох етапів: спочатку необхідно розпізнати іронію і потім вже її відтворити. В. Коптілов зауважує, що основною особливістю іронічної прози є наявність підтексту, який ніби просвічує крізь речення художнього твору, надаючи їм подвійного значення [Коптілов, 2003]. Саме через це подвійне значення у перекладачів можуть виникнути труднощі при відтворенні іронії. Іноді перекладач може навіть не розпізнати іронію в тексті, оскільки, як зазначає М. Матео, іронія не має чітких лінгвістичних чи стилістичних ознак, не існує єдиного розпізнаваного іронічного тону або стилю [Mateo 1995].

В.С. Виноградов слушно зауважує, що іронія створюється за допомогою соціо-локальної лексики, яка є іноді нездоланим бар'єром для перекладача і змушує його відмовитись від відтворення її подібними засобами мови перекладу [Виноградов, 2001]. З цією думкою погоджуються А.-М. Лоріан та А. Буас. Вони стверджують, що перекладач іноді може не помітити іронію в тексті оригіналу, але це зовсім не свідчить про його погані лінгвістичні знання. Причиною цього є те, що іронія пов'язана з культурними стереотипами і соціальними звичками якоїсь певної соціальної групи [Laughan, Boyer 2001].

Всесвітньовідомим майстром іронії є М.А. Вольтер. Існує навіть поняття "вольтерівська іронія" – заперечення під виглядом ствердження.

Як відомо, у XVIII ст. було прийнято не підписувати власні твори, особливо романи. Вольтер не був винятком, він видумував величезну кількість псевдонімів. Гра в хованки є ключовим прийомом у написанні творів Вольтером.

Світовим шедевром іронічної прози є повість Вольтера "Кандід" (1759). "Кандід" належить до жанру філософської повісті, а за способом представлення тексту автором – так званим "псевдоперекладом". Ізабель Коломба дає таке визначення поняття "псевдопереклад" – це текст, який подається читачу як переклад, справжній автор цього тексту, в більшості випадків, виступає ніби то перекладачем [Collombat 2004].

Отже, перед перекладачами цього твору стояло нелегке завдання відтворення блискучої вольтерівської іронії й особливостей жанру філософської повісті. У різний період часу різні перекладачі бралися за виконання цього завдання. Так, наприклад, перший переклад "Кандіда" польською мовою був здійснений у 1780 році. Ядвіга Зетарська, дослідниця перекладів повістей Вольтера у Польщі, каже, що вольтерівська іронія майже повністю відсутня в польських перекладах і вона поступається місцем моралізаторству [Zietarska 1969]. У перекладі Яцека Пжибильського втрачено філософський зміст повісті, перекладач перетворює твір на пригодницьку повість. В цілому, переклад творчості Вольтера потребував від перекладачів знань з філософії, чого вони в більшості випадків в той час не мали.

Переклади англійською мовою є численними і "Кандід" є чи не найвідомішим твором Вольтера в англійському перекладі. Одним з найкращих англійських перекладів вважається переклад Річарда Олдінгтона. Російською мовою "Кандід" був перекладений Федором Сологубом. Український читач зміг ознайомитися з відомим твором Вольтера завдяки перекладу Валер'яна Підмогильного, який вийшов за редакцією Миколи Зерова.

Усіх трьох перекладачів об'єднує те, що вони самі були відомими письменниками. Їхні переклади здійснені в першій половині XX ст. (В. Підмогильний переклав повість у 1927 році, Р. Олдінгтон – у 1928, Ф. Сологуб у 1909). Усі три письменники тим чи іншим чином належали до літературного напрямку реалізму, до якого вони дійшли, віддавши данину модним на початку XX століття літературним течіям. Р. Олдінгтон починав як декадент, а згодом став представником критичного реалізму, твори його сповнені іронії. Ф. Сологуб писав реалістичні твори з характерними ознаками символізму. Твори В. Підмогильного відносять до жанру психологічного реалізму, він створював інтелектуальну прозу, яка є дуже близькою до іронічної прози.

Характерним для вольтерівської іронії є використання вербальних і невербальних форм іронії. Іронія у нього присутня на рівні фрази, фабули й розповідних структур. На рівні фабули іронія виявляється в полеміці з філософами-оптимістами та песимістами. Герої твору, Панглос і Мартен, дотримуються протилежних філософських систем, тому головний герой, Кандід, має протягом твору перевірити філософські постулати обох. Іронія тут полягає в тому, що досвід учня не підтверджує, а спростовує думку вчителів. Вольтер критикує філософію оптимістів, яка заперечує існування зла, іронічно вкраплюючи в текст типові вирази філософів-оптимістів ("meilleur des mondes", "raison suffisante").

"...il n'y a point d'effet sans cause et dans ce *meilleur des mondes possibles*, le château de monseigneur le baron était le plus beaux des châteaux";

"... що немає чину без причини і що в цьому *найкращому з можливих світів* замок вельможного пана барона є *найкращий із замків*" (переклад В. Підмогильного);

"... что не бывает следствия без причин, и что в этом *лучшем из возможных миров* замок владетельного барона был прекраснейшим из замков" (переклад Ф. Сологуба);

"... that there is no effect without a cause and that, in this *best of all possible worlds* my Lord the Baron's castle was the best of castles." (переклад Р. Олдінгтона);

В. Підмогильний, Р. Олдінгтон та Ф. Сологуб застосовують кальку при відтворенні виразу Лейбніца ("*meilleur des mondes possibles*"), цей афоризм увійшов у мови перекладу в скороченому вигляді ("*найкращий із світів*", "*лучший из миров*"). В. Підмогильний, на відміну від російського і англійського перекладачів, яскраво відтворив й інший фразеологізм "*il n'y a point d'effet sans cause*" – "*немає чину без причини*".

Оскільки Вольтер був філософом-моралістом, ключовою у творі є лексика з семою моралі: "*la considération*", "*les honneurs*", "*digne*", "*vous me faites beaucoup d'honneur*", "*le plus charmant des rois*", "*graves personnages*", "*la charité*", "*l'extrême générosité*", "*charitable*", "*le bonhomme*", "*vertueux*", "*je demande très humblement pardon*", "*une personne d'honneur*", "*la vertu*" у перекладі В. Підмогильного "*пошана*", "*гідність*", "*гідний*", "*ви робите мені велику честь*", "*наймилостивіший із усіх королів*", "*поважні особи*", "*милосердя*", "*надзвичайна великодушність*", "*милосердний*", "*добряга*", "*доброчинний*", "*щиро перепошую*", "*шляхетна особа*", "*чеснота*". Саме ця лексика найчастіше створює іронічний підтекст у повісті.

У повісті іронічно обігруються традиції барочного роману. Характерною рисою такого роману є те, що герої подорожують і бідують, проте не втрачають свої фізичної привабливості й не старіють. У Вольтера, навпаки, Кунігунда зображується старою, а Кандід не отримує задоволення від очікуваного шлюбу. Як бачимо, В. Підмогильний майстерно відтворює іронічну гру епітетів з позитивним і негативним значенням.

"Le tendre amant Candide, en voyant sa belle Cunégonde *rembrunie*, les yeux *écaillés*, la gorge *sèche*, les joues *ridées*, les bras rouges et *écaillés*, recula trois pas *saisi d'horreur*, et avança ensuite par bon procédé."

"*Ніжний коханець Кандід, побачивши свою прекрасну Кунігунду зчорнілу, з опухлими очима, висохлими грудьми, зморщеними щоками та червоними порепаними руками, відступив на три кроки, проїнятий жахом, а потім з увічливості підійшов до неї.*"

Для вольтерівської повісті, як і для притчі, притаманний алегоризм, її герой є суб'єктом етичного вибору, він шукає відповідь на поставлене питання. Стиль повісті лаконічний (Вольтер лише схематично описує своїх персонажів), а дія динамічна (у кожній главі Кандід потрапляє до нового місця).

Так, наприклад, опис Кунігунди "Sa fille Cunégonde, âgée de dix-sept ans, était *haute en couleur*, fraîche, grasse, *appétissante*" у перекладі "Її донька Кунігунда, сімнадцяти років, була *рожева*, свіжа, *огрядна* і *спокуслива*". Чи опис самого Кандіда "Sa physionomie *annonçait* son âme. Il avait le jugement assez *droit*, avec l'esprit *le plus simple*". "Вся душа *світлилася* йому на обличчі. Він мав досить *тверезу* думку і *найпростіший* розум."

З надзвичайною тонкістю В. Підмогильний відчуває образні засоби тексту оригіналу і підшукує влучні епітети та фразеологізми в українській мові для їх відтворення.

В деяких абзацах прийомом уїдливої іронії є поєднання таких образних засобів як градація, гіпербола, метафора, порівняння, перерахування. Вольтер, вживаючи ці засоби, показує читачу різницю між оптимістичним світом та світом, яким він є насправді.

"Rien n'était si beau, si leste, si brillant, si bien ordonné que les deux armées. Les trompettes, les fifres, les hautbois, les tambours, les canons, formaient une harmonie telle qu'il n'y en eut jamais en enfer.... Candide, qui tremblait comme un philosophe, se cacha de mieux qu'il pût pendant cette boucherie héroïque".

В цьому уривку знаходимо перерахування "*Les trompettes, les fifres, les hautbois, les tambours, les canons*", градацію "*Rien n'était si beau, si leste, si brillant, si bien ordonné*", іронічні порівняння "*Candide, qui tremblait comme un philosophe*" "*une harmonie telle qu'il n'y en eut jamais en enfer*", оксюморон "*boucherie héroïque*".

Проаналізуємо, як відтворили цей уривок В. Підмогильний, Ф. Сологуб та Р. Олдінгтон.

"Нічого в світі не було *такого прекрасного, такого меткого, такого блискучого, так упорядкованого, як ці дві армії*. Сурми, флейти, гобої, барабани, гармати творили *гармонію, якої не чуло саме пекло*... Кандід, що *тремтів, як філософ*, скільки змоги було ховався під час *тієї героїчної різанини*." (переклад В. Підмогильного)

"Что может быть *более прекрасным, более быстрым, более блестящим, более согласованным, чем две армии!* Трубы, дудки, гобои, барабаны, пушки создавали *гармонию, какой не бывало и в аду*... Кандид, как *философ*, усердно прятался во время этой *героической бойни*." (переклад Ф. Сологуба)

"Nothing could be *smarter, more splendid, more brilliant, better drawn up than the two armies*. Trimipets, fifes, hautboys, drums, cannons formed a *harmony such as has never been heard even in hell*... Candide, who *trembled like a philosopher*, hid himself as well as he could during this *heroic butchery*." (переклад Р. Олдінгтона)

У даному уривку яскраво відчувається іронічний підтекст, перекладачі розпізнали його і відтворили усі образні засоби творення іронії. В. Підмогильний, так само як і Олдінгтон, посилив експресивність тексту, вживши метафору "*якої не чуло саме пекло*". А от порівняння в російському перекладі, через опущення дієслова "тремтіти", вийшло неповним.

Важливу роль у творі відіграє біблійний образ райського саду. З Едемом порівнюється замок барона, з якого Кандіда вигнали, подібно до того, як Адама вигнано з раю. "Candide, chassé du *paradis terrestre*, marcha longtemps sans savoir où..." "Вигнаний із *земного раю*, Кандід довго йшов, не знаючи куди ..." В останніх главах Кандід знаходить свій "земний рай" на клаптику землі, яку збирається обробляти. "Je sais aussi, dit Candide, qu'il faut cultiver *notre jardin*". "Я знаю ще", сказав Кандід, "що нам *треба працювати в нашій саду*".

Вислів "*il faut cultiver notre jardin*" став відомим афоризмом. Але переклад В. Підмогильного "*треба працювати в нашій саду*" не увійшов в українську мову,

усталене вживання цього афоризму – *"потрібно обробляти наш сад"*. Р. Олдінгтон та Ф. Сологуб застосували кальку при перекладі цього афоризму *"we must cultivate our gardens"*, *"надо возделывать свой сад"*, які є усталеними афоризмами в англійській та російській мовах.

У творі відтворено й іронічне ставлення Вольтера до монархів: *"Le roi des Bulgares passe dans ce moment, s'informe du crime du patient... il lui accorda sa grâce avec une clémence qui sera louée dans tous les journaux et dans tous les siècles."*, у перекладі *"На той час проїздив мимо болгарський король; він запитався про злочин засудженого... і подарував йому життя, виявивши при тім милосердя, яке славитимуть всі часописи і всі віки."* Іронія тут створюється завдяки використанню гіперболи.

Висміює Вольтер і настрої тогочасного суспільства, а саме численні випадки дезертирства з армій. Перебуваючи в армії, Кандід вирішив одного дня піти прогулятися: *"Il s'avisa un beau jour de printemps de s'aller promener, marchant tout droit devant lui, croyant que c'était un privilège de l'espèce humaine, comme de l'espèce animale, de se servir de ses jambes à son plaisir"*. *"Одного весняного дня він надумався піти погуляти, та й подався просто, гадаючи, що то є привілей людського роду, як і інших тварин, користуватись ногами з власної уподоби."*

Для створення іронії автор застосовує також синтаксичні засоби, що встановлюють неочікувані логічні зв'язки. Наприклад: *"Monsieur le baron était un des plus puissants seigneurs de la Westphalie car son château avait une porte et des fenêtres"*. У перекладі В. Підмогильного: *"Пан барон був один з наймогутніших володарів Вестфалії: його замок мав двері й вікна."*

Для відтворення прийому алогічного зв'язку В. Підмогильний цілком доречно використав, замість сполучника *car*, двокрапку для створення причинно-наслідкового зв'язку.

Переклад філософської повісті "Кандід" був важливою віхою у творчості В. Підмогильного. Працював він над ним у період розквіту власної творчості, звісно ж, зважаючи на це, твір Вольтера мав свій вплив на творчу позицію В. Підмогильного. Адже саме в цей час український письменник-перекладач перейшов від імпресіонізму та символізму, характерних для його ранньої творчості, до психологічного, інтелектуального реалізму, притаманних його романам.

До речі, Ф. Сологуб та Р. Олдінгтон, так само як і В. Підмогильний, взяли за переклад цього твору саме в часи еволюції їхнього творчого методу до реалізму.

Усі три переклади, створені у перші десятиліття ХХ ст., і досі вважаються найкращими і до нашого часу перевидаються.

В статье рассматриваются формальные и стилистические особенности философской повести "Кандид" Вольтера и их перевод В. Пидмогильным. Осуществляется сравнение перевода В. Пидмогильного с переводами Ф. Сологуба и Р. Олдингтона.

Ключевые слова: перевод, философская повесть, ирония, мораль.

In this article we examine formal and stylistic particularities of philosophical novella "Candide" of Voltaire and its translation by V. Pidmohylnyi. We compare the translation of V. Pidmohylnyi with the translations of F. Sologub and R. Aldington.

Key words: translation, philosophical novella, irony, morality.

Література:

1. *Алексеева И. С.* Профессиональное обучение переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. – СПб.: Издательство "Союз", 2001. – 288с.
2. *Виноградов В. С.* Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М. Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, – 224 с.
3. *Вольтер.* Кандід або Оптимізм / Пер. з фр. В. Підмогильний. – К.: "Слово", 1927. – 129 с.
4. *Вольтер.* Кандид / Пер. с фр. Ф. Сологуба. – М.: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1955. – 110 с.
5. *Комиссаров В. Н.* Современное переводоведение. – М.: "ЭТС", 2002. – 421 с.
6. *Коптілов В.* Теорія і практика перекладу. К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
7. *Boyer H.* "L'humour comme connivence intraculturelle et comme obstacle interculturel", dans Anne-Marie, Laurian et Thomas Szende Les mots du rire: Comment les traduire, Berne, Peter Lang, 2001, 35–44.
8. *Collombat I.* Pseudo-traduction: la mise en scène de l'altérité. – P., 2004.
9. *Laurian A.-M.* "La compréhension de l'humour: question de langue ou question de culture?" dans Anne-Marie, Laurian et Thomas Szende Les mots du rire: Comment les traduire, Berne, Peter Lang, 2001, S. 183–202.
10. *Lievois K., Schoentjes P.* Journal of translation and interpreting studies published by the Department of Translators and Interpreters of Artesis University College, Antwerpen.
11. *Mateo M.* "The Translation of irony", Meta, 9: 1, 1995, S. 171–177.
12. *Stackelberg J.* "Translating Comical Writing", Translation Review, 28, 1988, S. 10–14.
13. *Zietarska J.* Sztuka przekładu w poglądach literackich polskiego oświecenia [L'art de traduire dans les idées littéraires des Lumières polonaises], Wrocław, 1969.